

Foto: Ur *Sameblod* (Amanda Kernell, 2017)

Filmpedagogiskt paket för undervisning om de nationella minoriteterna

Detta material introducerar ett paket med filmer och filmhandledningar vars syfte är att underlätta för lärare att undervisa om de fem nationella minoriteterna, i enlighet med läroplanens (Lgr11/Gy11) kunskapsmål. Paketet är framtaget av Svenska Filminstitutet.

Innehåll

- s. 2 Inledning
- s. 2 Om materialet
- s. 3 Nationella minoriteter – en del av Sverige
- s. 4 Nationella minoriteter och läroplanen
- s. 4 Filmpedagogikens potential
- s. 5 Vilka är de nationella minoriteterna - och på vilka grunder?
- s.12 Minoritet idag – gymnasieungdomar berättar
- s.13 Nationell minoritet – ett samlingsbegrepp för en mångfald av människoöden
- s.13 Urval filmer och tillhörande filmhandledningar

Inledning

År 2000 erkändes judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar som nationella minoriteter i Sverige. Samtidigt erkändes jiddisch, romani chib, samiska, finska och meänkieli som nationella minoritetsspråk. Beslutet grundades på att nämnda minoriteter befolkade Sverige under lång tid samt att språken länge och kontinuerligt talats i Sverige. Enligt läroplanens övergripande kunskapsmål (Lgr11/Gy11) ska varje elev efter genomgången grundskola samt efter slutförda gymnasiestudier ha fått kunskaper om de nationella minoriteternas (judar, romer, urfolket samerna, sverigefinnar och tornedalingar) kultur, språk, religion och historia.

Filmer har en unik förmåga att levandegöra berättelser, erbjuda perspektiv samt väcka känslor och tankar. Med rätt verktyg blir film en stor tillgång för lärare. Detta material ger en introduktion till ett paket med filmer och filmhandledningar vars syfte är att underlätta för lärare att undervisa om de fem nationella minoriteterna med hjälp av film. På sidorna som följer ges en introduktion till såväl de fem nationella minoriteterna som till filmens pedagogiska potential.

Om materialet

Detta material utgör grunden i Filminstitutets satsning *Filmpedagogiskt paket för undervisning om de nationella minoriteterna*. Materialet är framtaget i samråd med pedagoger med både majoritets- och minoritetssvensk bakgrund, personer med bakgrund i och verksamma inom kulturprojekt kopplade till alla fem nationella minoriteter samt regeringens särskilde utredare av den nationella minoritetspolitiken. Tack till: Louise Belenius, Paul Dandos, Patricia Fjellgren, Alexander Himmerlöf, Linnea Huhta, Anne Kalmering Josephson, Samir Mehmed, Gilda Naumanen samt Lennart Rohdin.

Materialet bygger bland annat på information från *Nationella minoriteter i Sverige* (Proposition 1998/99:143), *Sveriges nationella minoritetsspråk och svenskt teckenspråk* (Institutet för språk och folkminnen 2019),

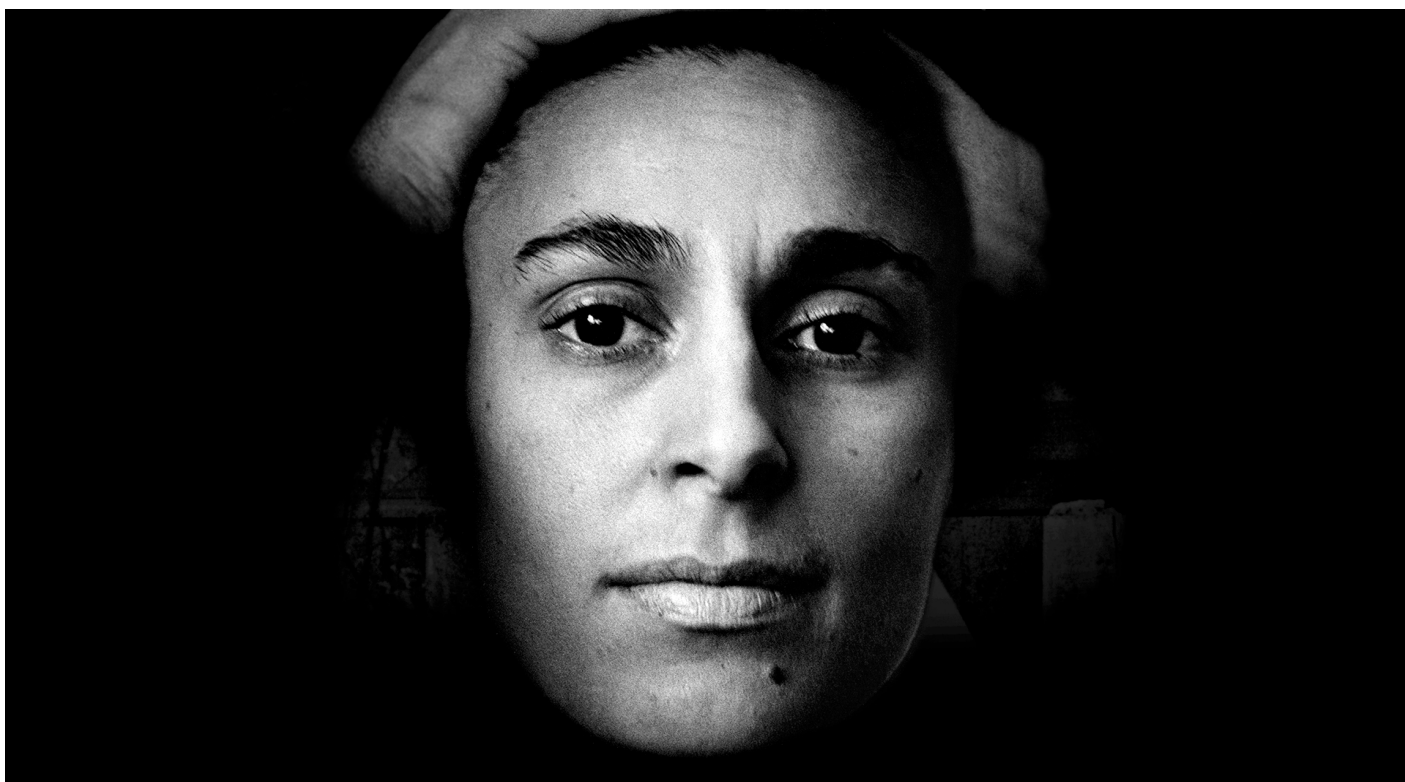

Foto: Ur *Taikon* (Gellert Tamas och Lawen Mohtadi, 2015)

Vad kan svenska högskolan göra för ungdomar från Sveriges nationella minoriteter: Intervjuer med judiska, romska, samiska, sverigefinska och tornedalska gymnasieungdomar om högskolestudier, (Universitets- och högskolerådet 2018), samt den filmpedagogiska antologin *Celluloid Blackboard: Teaching History with Film* (Alan S. Marcus red., 2007). För en detaljerad källförteckning, se *Källor/Tips på fördjupning*.

Nationella minoriteter – en del av Sverige

Enligt en vanlig missuppfattning var Sverige ett språkligt och kulturellt homogent land fram till det att arbetskraftsinvandringen tog fart på 1950- och 1960-talet. I själva verket har det landområde som vi idag kallar Sverige bebotts av en rad olika folkgrupper som talat olika språk. Samer har bott i delar av landet långt innan de koloniserades av den framträngande svenska kungamakten. Finska har talats på båda sidor om Bottenhavet åtminstone sedan medeltiden. Romer har funnits i Sverige åtminstone sedan 1500-talet och från och med 1770-talet fick judar tillstånd att leva och verka i vissa städer (enstaka judar hade funnits i Sverige sedan 1600-talet). Trots återkommande motgångar har dessa folkgrupper levt i och bidragit till att forma Sverige. Deras språk och kulturer är därmed en del av den svenska kulturen och det svenska kulturarvet.

Vi befinner oss just nu mitt i ett historiskt skeende. År 2000 erkändes judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar som nationella minoriteter i Sverige. Lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk trädde i kraft 2010 och stärktes 2019. Den slår bland annat fast att de nationella minoriteterna ska få behålla och utveckla sin kultur, samt att finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska utgör minoritetsspråk som ska skyddas och främjas.

Uppemot en miljon av Sveriges tio miljoner invånare uppskattas ha bakgrund i en eller flera av de nationella minoriteterna. Enligt självidentifikationsprincipen är det upp till den enskilda personen att välja om den identifierar sig som tillhörande någon eller några av minoriteterna. Varje skolklass har alltså i genomsnitt två till tre elever med nationell minoritetsbakgrund. Det som sker just nu berör dock inte bara minoritetssvenskar – utan alla i Sverige. Tillsammans bevitnar vi en demokratisk vändning i svensk minoritetspolitik som i hundratals år präglats av diskriminering, marginalisering, assimilering och ett systematiskt osynliggörande – något som inte bara har resulterat i kränkningar av minoriteternas mänskliga rättigheter, utan även genererat avsevärda kunskapsluckor. 95 procent av svenskarna kunde år 2018 inte lista de fem minoritetsspråken (SR.se, 19 mars 2018). Kunskapen om nationella minoriteter är generell mycket låg i Sverige. Demokratiseringen av den svenska minoritetspolitiken är alltså till stor del ett kunskapsprojekt.

Foto: Ur *Elina – som om jag inte fanns* (Klaus Härö, 2003)

Foto: Ur *Kid Svensk* (Nanna Huolman, 2007)

Nationella minoriteter och läroplanen

Enligt läroplanens övergripande kunskapsmål (Lgr11) ska varje elev efter genomgången grundskola ha fått kunskaper om de nationella minoriteternas (judar, romer, urfolket samerna, sverigefinnar och tordedalingar) kultur, språk, religion och historia. I enlighet med skolans grundläggande värden ska utbildningen förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. Kunskap om de nationella minoriteterna är särskilt viktig i förhållande till det sistnämnda, eftersom svenska samhället genom historien har kränkt minoriteternas mänskliga rättigheter.

De grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på har alltså inte alltid inbegripit de nationella minoriteterna. Därför är skolans demokratifrämjande uppdrag tätt sammanlänkat med uppdraget att undervisa om minoriteternas erfarenheter i och av det svenska samhället. Enligt skolans uppdrag är utbildning också en fråga om att överföra och utveckla ett kulturarv. De nationella minoriteterna är en del av Sveriges kulturarv. Elever som saknar kunskap om de nationella minoriteterna saknar således grundläggande kunskaper om Sverige.

Ett särskilt ansvar vilar på ämnena historia, samhällskunskap och svenska, där undervisning om de nationella minoriteterna samt minoritetsspråken ingår i respektive ämnes kursplaner.

Filmpedagogikens potential

Filminstitutet har under lång tid verkat för filmens plats i skolan, bland annat genom att ta fram filmpedagogiskt material (filmhandledningar). Vi ser även vikten av att inte bara lära genom film utan även om film – som historiskt fenomen och uttrycksform. Film är en kraftfull konst som stimulerar våra tankar och sinnen, som ger oss nya perspektiv på världen och på oss själva.

En del i skolans värdegrund och uppdrag (Lgr11) är att främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Utifrån de övergripande kunskapsmålen ansvarar skolan för att varje elev efter genomgången grundskola kan samspeja i möten med andra människor utifrån kunskap om likheter och olikheter i livsvillkor, kultur, språk, religion och historia. Alan Marcus och Thomas Levine, forskare inom pedagogik vid University of Connecticut, skriver i *Celluloid Blackboard: Teaching History with Film* (2007) att film utöver att motivera elever just kan ge dem tillgång till olika perspektiv, utveckla empati med karaktärer och situationer som skiljer sig från deras egna livssituationer samt ge insikter om andra kulturer och perioder. Den filmpedagogiska forskningen pekar på att filmens särskilda förutsättningar – inte minst det faktum att kommersiella spelfilmer är gjorda för att underhålla – ger mediet en unik förmåga att engagera elever och därmed levandegöra kunskap på ett sätt som kompletterar läroböckerna.

En film är ingen lärobok. Där läroböcker måste hålla sig till fakta kan filmskapare ta sig friheter. Detta gäller inte minst fiktionsfilm, men även historiska dramer och renodlade dokumentärer. De grepp som en film tar till kommer att ha en inverkan på hur den uppfattas. En studie visar att elever är mer benägna att tro på innehållet i en film om formen överensstämmer med rådande konventioner (Seixas 2007). Eleverna tycks alltså missta bekanta stilgrepp för sanna skildringar av faktiska sakförhållanden. Att undervisa genom film bjuder alltså på utmaningar som våra filmhandledningar kan omvandla till berikad kunskap och vässade verktyg för kritiskt tänkande.

Den kollektiva filmupplevelsens pedagogiska potential ska inte underskattas. Att se på film tillsammans ger starka känslomässiga upplevelser som eleverna delar. Filmiska gestaltningar av svåra situationer kan underlätta för elever att reflektera kring och ventilera egna erfarenheter av diskriminering, utanförskap och liknande. Genom att följa upp den gemensamma upplevelsen med efterföljande samtal synliggörs tankar och känslor som filmerna väckt. För att de efterföljande samtalen ska bli så givande som möjligt behövs dock filmpedagogiska verktyg.

De filmer som ingår i paketet för undervisning om de nationella minoriteterna har utöver deras konstnärliga kvaliteter valts utifrån att de i enlighet med skolans läroplan förmedlar kunskaper om minoriteternas kultur, språk, religion och historia. De filmer där minoritetsspråken hörs kan även med fördel användas i den modersmålsundervisning som elever med nationell minoritetsbakgrund har rätt till. Flera av de valda filmerna är gjorda av filmskapare med minoritetsbakgrund eller bygger på böcker skrivna av författare med minoritetsbakgrund. Detta innebär inte att filmerna står över kritiska infallsvinklar. Filmhandledningarna har bland annat som mål att uppmuntra till kritiska diskussioner om den historiska tradition som filmerna ingår i. Svensk kulturproduktion har en lång historia av att skildra minoriteter på stereotypa sätt. Att undervisa om de nationella minoriteterna med film öppnar upp för samtal om dessa skildringar.

Skolan ansvarar enligt läroplanen för att elever ska kunna använda och ta del av olika uttrycksformer samt att elever har utvecklat kännedom om samhällets kulturutbud. Att undervisa med film har alltså utifrån läroplanen ett egenvärde. I skolans uppdrag ingår även att utveckla elevers förmåga att ”kritiskt granska information, fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ.” (Lgr11) Eftersom en avsevärd del av elevers kunskapsinhämtning sker genom film och rörlig bild är det särskilt viktigt att skolan tränar elevers förmåga att kritiskt reflektera kring filmers innehåll och form. Filminstitutets filmhandledningar erbjuder underlag för att diskutera de filmer som används i undervisningen på kritiska och konstruktiva sätt. Med filmpedagogiska verktyg blir filmer effektiva läromedel som på en och samma gång levandegör kunskaper och utvecklar elevers kritiska tankeförmåga.

Vilka är de nationella minoriteterna – och på vilka grunder?

Under 1800-talets andra hälft svepte den nationalistiska ideologin genom Europa, och Sverige återuppfann sig självt som ett land bebott av ett folk med ett språk, en kultur och en gemensam historia. Verklighetens Sverige bestod dock redan av flera folk, och för att anpassa verkligheten till idealbilden inleddes en hård assimileringspolitik. En del minoriteter underkastades den nya svenska normen, andra förblev exkluderade. Många barn som talade samiska eller finska förbjöds tala sitt modersmål i skolan. Romer hade inte rätt att gå skola i Sverige förrän vid mitten av 1900-talet. Dagens missuppfattning att Sverige ursprungligen var ett homogent land bygger

till viss del på ett 1800-talspåkännande som resulterade i en rad strategier för att radera Sveriges historiska mångfald.

Samtidigt som arbetskraftsinvandringen tog fart på 1950- och 1960-talet skedde en rad viktiga förändringar i svensk minoritetspolitik. 1955 slog den första judiska dagskolan upp sina dörrar i Stockholm. Under 1960-talet försvann förbudet mot att tala samiska och finska i skolan. 1977 erkändes samer som urfolk och Sverige tog därmed flera steg mot att erkänna sin historiska mångfald och sin kolonialhistoria. 1959 tilläts romska barn för första gången att gå i svensk skola, men eftersom detta var ett led i assimileringspolitik – det vill säga i att radera romsk kultur från Sverigekartan – var det först år 2000 som man kunde tala om en definitiv vändning i svensk minoritetspolitik. Det året anslöt sig Sverige sig till Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk.

Resultatet är en avgörande vändning i Sveriges officiella hållning gentemot en väsentlig – och historiskt förankrad – del av befolkningen. Sedan 2010 gör Lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk gällande att de nationella minoriteterna ska kunna behålla och utveckla sin kultur, att minoritetsspråken ska skyddas och främjas, och att förvaltningsmyndigheter är skyldiga att informera om minoriteternas rättigheter och ge minoriteter inflytande i egna frågor.

Att just samer, sverigefinnar, tornedalingar, romer och judar klassas som nationella minoriteter beror på att dessa grupper ”har befolkat Sverige under lång tid samt att de utgör grupper med en uttalad samhörighet. De har även en egen religiös, språklig eller kulturell tillhörighet och en vilja att behålla sin identitet.” (Regeringens proposition 1998/99: 143).

Foto: Ur Kådisbellan (Åke Sandgren, 1993)

Foto: Ur *Tala! Det är så mörkt* (Suzanne Osten, 1993)

De nationella minoritetsspråken är samiska (med varieteter), finska, meänkieli (med varieteter), romani chib (med varieteter) och jiddisch. Institutet för språk och folkminnen har sammanfattat kriterierna för nationella minoritetsspråk på följande sätt: det ska vara ett språk och inte en dialekt; det ska ha talats kontinuerligt i Sverige i minst tre generationer eller ungefär hundra år; och språkets talare ska själva önska att språket får en ställning som nationellt minoritetsspråk.

Samiska, finska och meänkieli har ett starkare skydd bland minoritetsspråken eftersom de har talats i specifika områden i Sverige. Dessa områden kallas idag förvaltningsområden, och här har kommunerna skyldighet att ordna förskola och äldreomsorg på det minoritetsspråk som förvaltningsområdet täcker. Inom ett förvaltningsområde ska även gällande minoritetsspråk kunna användas i kontakt med kommuner och myndigheterna. Romani chib och jiddisch räknas som territoriellt obundna språk och de saknar därför förvaltningsområden, men alla skolor i alla kommuner är skyldiga att erbjuda modersmålsundervisning i de nationella minoritetsspråken, även om det bara finns en elev och även om språket inte talas hemma. Det finns heller inga krav på att eleven ska kunna språket när den börjar i modersmålsundervisningen.

Samier

Från norra Norge och Sverige över Finland och ända till Kolahalvön i Ryssland sträcker sig det landområde som samier kallar Sápmi. Eftersom Sápmi är en benämning på var samier har bott, är det svårt att dra exakta gränser, men den del av Sápmi som överlappar med Sverige brukar sägas innefatta Lappland, Jämtland, Härjedalen, norra Dalarna och Västerbotten. Den samiska kulturen var ursprungligen en fångstkultur men kom allt eftersom

för många samier att införliva renskötsel som försörjning. Jakt- och fiskesamier försörjde sig främst på jakt och fiske. Idag är renskötseln organiserad i så kallade samebyar, en ekonomisk förening av enskilda renägare som bedriver renskötsel. Det finns 51 stycken samebyar från nordligaste Sverige ner till Idre sameby i Dalarna. Att samier idag främst har kommit att förknippas med nordligaste Sverige har att göra med att skandinaviska jordbrukare gradvis trängde bort dem från platser de bodde på. Lämningar visar dock på att samier har en lång historisk närvaro även i Mellansverige.

1977 erkändes samier som urfolk i Sverige och 1993 inrättades Sametinget – en statlig myndighet och ett samiskt parlament med folkvalda ledamöter. Sametingets mål är att verka för en levande samisk kultur, men även att stärka banden mellan renskötande och icke-renskötande samier. Enligt sametingslagen definieras den som själv anser sig vara same och som har eller haft samiska som språk i hemmet eller vars föräldrar, far- eller morföräldrar har eller har haft samiska som språk i hemmet, som same. Enligt äldre uppskattningar ska det finnas ca 20 000 samier i Sverige, men samtida forskare, däribland Peter Sköld på Centrum för samisk forskning, Umeå universitet, menar att det kan röra sig om så många som 60 000 (Sjögren 2013, Samer.se). Cirka 2 500 lever på rennäring. Det innebär att majoriteten av dagens samier lever på andra sätt – det samiska samhället rymmer idag slöjdare, konstnärer, lärare, språkarbetare, osv. Därför är det viktigt att undervisningen belyser rennäringens traditionella och samtida betydelse för den samiska kulturen utan att därmed reducera samisk kultur till bara rennäringen. Det bör även understrykas att samier bor i hela Sverige, inte bara i Sápmi.

Foto: Ur *Sameblod* (Amanda Kernell, 2017)

Samiska tillhör de nationella minoritetsspråken. Det samiska språket talas över hela Sápmi men även utanför, eftersom samer även bor i andra delar av de länder som Sápmi täcker. Det samiska språket tillhör den finsk-ugriska språkfamiljen och är alltså besläktat med bland annat finska, kvänska estniska, ungerska och en rad mindre språk i Ryssland, däribland mansi och komi. Samiska och finska tros ha ett gemensamt ursprung i ett språk som talades för 4 000 år sedan. Idag har samiskan en rad varieteter: sydsamiska, umesamiska, pitesamiska, lulesamiska, nordsamiska och de östsamiska språken enaresamiska, skoltsamiska, kildinsamiska och tersamiska. Skillnaderna kan vara olika stora och jämföras med skillnader mellan svenska, norska och tyska. Svenskan har en rad lånord från samiska, däribland kåsa, tundra, och pulka.

Samernas historia som urfolk i Sverige liknar andra urfolks möte med kolonialmakter. Under 1600- och 1700-talet genomdrev kyrkan våldsamma kampanjer för att tvångskristna samerna. Framåt 1800-talet lät de flesta samer döpa sina barn. De vigdes och begravdes inom kyrkans ramar. Den samiska religionen med nåjden (en samisk schaman) i centrum försvann inte helt, men övergick enligt religionshistorikern Åsa Viridi Kroik till att bli ett slags dold kunskap som samerna beskrev som ”föregångarnas religion” (Kroik, Samer.se).

1922 grundades Rasbiologiska institutet i Uppsala. Den pseudovetenskapliga rasbiologin, som blev en viktig inspirationskälla för de tyska nazisterna, drabbade även minoriteterna i Sverige. På 1930-talet skiljde svenska staten ut vad den ansåg vara ”äkta lappar”, det vill säga renskötande fjällsamer. Barnen till dessa tvingades till

särskilda internatskolor, så kallade ”nomadskolor” långt hemifrån där de gavs en annorlunda och lägre utbildning än svenska barn. På nomadskolorna var det förbjudet att tala samiska. De samiska barnen skulle tvingas lära sig svenska – men inte få bli en jämlik del av det svenska samhället.

Erkännandet av samer som urfolk och nationell minoritet, och av samiska som minoritetsspråk är viktiga steg mot att ge samerna upprättelse för de djupa sår kolonialmakten Sverige åsamkat. Samernas nationaldag firas den 6 februari och den samiska flaggan är erkänd över hela Sápmi.

Sverigefinnar

Det svenska kungadömet utvidgades på båda sidor Östersjön och norrut från och med tidig medeltid. Expansionen skedde genom korståg och kolonisering. Det som idag utgör Finland respektive Sverige utgjorde fram till 1809 ett gemensamt rike, där svenska och finska också talades på båda sidor havet. I de nordligaste delarna av det växande kungariket talades både samiska och finska långt innan kungamakten nådde dit. Finskspråkiga har levt i det som idag är Sverige sedan medeltiden. På 1500- och 1600-talet kom en särskilt stor grupp ”skogsfinnar” och ”svedjefinnar” till Sverige. De försörjde sig på svedjebruk i vad som kom att kallas ”finnmarker” och ”finnskogar”, främst i mellersta Sverige, samt på bergsbruk i Bergslagen.

På 1800-talet, sedan Ryssland erövrat de östra delarna av kungariket, kom ytterligare en våg med finskspråkiga flyktingar till Sverige. Snart svepte den nationalistiska ideologin genom landet och staten började genomdriva den försvenskningspolitik som bland annat

gjorde att barn förbjöds tala finska i skolan. Den finska invandringen fortsatte efter att Finland blev självständigt 1917. Under andra världskriget anlände cirka 70 000 finska krigsbarn varav ungefär 15 000 blev kvar. Den senaste flyttvågen från Finland till Sverige skedde med arbetskraftsinvandringen på 1960- och 1970-talet. Bara 1967 flyttade 40 000 finländare till Sverige.

Försvenskningspolitiken mildrades på 1970-talet. 1977 trädde hemspråksreformen i kraft och elever fick rätt till modersmålsundervisning. 1994 erkände regeringen finskan som ett inhemskt språk i Sverige och 1997 startade Sveriges Radio den sverigefinska radiokanalen P7 Sisuradio. Idag lever omkring 700 000 personer med finsk bakgrund i Sverige, alltså personer som antingen är födda i Finland eller har någon förälder eller mor- och farförälder som är född i Finland. Hur många av dessa som faller under definitionen sverigefinnar är svårt att avgöra då siffran även innefattar finlandssvenskar. Sverigefinnar är en ursprungligen finsktalande minoritet i Sverige medan finlandssvenskar är en svenskspråkig minoritet i Finland. Det är sverigefinnarna som år 2000 fick nationell minoritetsstatus i Sverige och finska är alltså nu ett erkänt minoritetsspråk.

Enligt lingvisten Mikael Parkvall hade år 2012 cirka 175 000 finska som modersmål i Sverige (Institutet för språk och folkminnen 2019). Sverigefinnar utgör därmed den ojämförligt största nationella minoriteten. Finska är ett finsk-ugriskt språk och är närmast besläktat med tornedalingarnas erkända minoritetsspråk meänkieli, samt kvänska (som talas i norra Norge). Finskan är även besläktad med samiska och ungerska. Regeringens proposition om de nationella minoriteterna fastslog att det hos sverigefinnar finns en stark vilja att bevara det finska språket och den sverigefinska kulturen. Utöver att en del finska traditioner har bevarats har även särskilda sverigefinska traditioner uppstått med tiden. Bland annat firas sverigefinnarnas dag den 24 februari, det finns en sverigefinsk flagga, och varje år utser en jury med representanter från bland annat Finlandsinstitutet Årets Sverigefinne.

Tornedalingar

I Tornedalen och nordligaste Sverige har finska, liksom samiska, talats långt innan dessa områden införlivades med kungariket. Ytterligare finskspråkiga anlände från Savolax på 1500- och 1600-talet och integrerades med befolkningen. Under kommande århundraden utvecklades en tornedalsk kultur som kom att delas itu 1809 när gränsen drogs genom Tornedalen. Den tornedalska minoritetens språk växte fram ur en nordfinsk dialekt

(påverkad av svenska) innan en standardiserad riksfinska fick genomslag i det Finland som växte fram på andra sidan gränsen. Längre användes den svenska benämningen ”tornedalsfinska”, men detta ändrades officiellt till meänkieli (”vårt språk”) i samband med att det fick status som minoritetsspråk. Därmed har meänkieli kommit att definieras som ett eget språk och inte en finsk dialekt.

Den försvenskningsprocess som inleddes på 1880-talet kom även att drabba tornedalingarna hårt. Under nästan hundra år skulle svenska staten verka för att helt radera den tornedalska kulturen. När järnvägen byggdes ändrades de finska ortnamnen till svenska, Matarengi blev till exempel Övertoreån. Även finska och samiska gatunamn samt tornedalingars efternamn försvenskades: Mäki blev Backe, Uusitalo kunde bli Nygård, mer eller mindre direktöversättningar. Vid 1900-talets början gavs de flesta nyfödda tornedalingar svenska förnamn. Många tornedalska barn förbjöds att tala sitt språk i skolan. Barn i fattiga familjer fick tillbringa flera år i så kallade arbetsstugor, alltså internatskolor för försvenskning där barnen även tvingades till hårt arbete. Fram till 1950-talet utsattes tornedalingar liksom andra minoriteter för rasbiologers pseudovetenskapliga skullmätningar.

Även om många fortsatte att tala meänkieli i hemmet lyckades staten nästan helt utplåna språket i offentliga sammanhang. Inte minst bland de tornedalingar som flyttade söderut på 1950-talet fanns det många som ändrade sina finska efternamn för att passa in i Sveriges enspråkiga ideal.

Foto: Ur *Taikon* (Gellert Tamas och Lawen Mohtadi, 2015)

Foto: Ur *Turpa kiinni minun haters* (Jon Blåhed, 2019)

1969 påstod forskare att tornedalingarna var ”halvspråkiga” (snarare än tvåspråkiga), vilket ansågs vara ett handikapp som skulle hämma den kognitiva utvecklingen (Gustafsson och Tuorda 2003). Teorin bidrog till att barn födda efter 1960 sällan fick lära sig meänkieli.

Vändningen kom på 1970-talet. Hemspråksreformen 1977 gav även tornedalingar rätt till modersmålsundervisning. Men den standardfinska som erbjöds skiljde sig från tornedalingarnas finska. För att markera detta språks egenart fick det benämningen meänkieli, ”vårt språk”, vilket även ersatte den äldre, svenska benämningen ”tornedalsfinska”. 1981 bildades Tornedalingarnas Riksförbund och sedan dess har man verkat för att bevara meänkieli. Det har, liksom ofta för språkbärarna av de andra minoritetsspråken i Sverige, traditionellt varit ett talat språk, och ett led i språkets revitalisering har varit att utveckla dess skriftliga uttryck.

1985 kom den första romanen på meänkieli ut. Under 1990-talet standardiserades meänkieli med egna ord- och grammatikböcker. År 2000 blev meänkieli officiellt minoritetsspråk samtidigt som tornedalingarna erkändes vara en nationell minoritet. Idag finns uppskattningsvis 40 000 med meänkieli som modersmål. Tornedalingar och meänkielitalare finns i hela Sverige, men är historisk koncentrerade till kommunerna Gällivare, Haparanda, Pajala, Kiruna och Övertorneå. Det förekommer personer inom minoriteten som kallar sig för lantalaiset. Traditionellt har de som betraktar sig som lantalaiset en något starkare koppling till Malmfälten, Kiruna och Gällivare. Tornedalingar och lantalaiset har även kopplingar till Norges kväner.

Idag finns Tornedalsteatern, Tornionlaakson teatteri, som skapar och visar föreställningar på meänkieli och svenska, samt P4:s Meänraatio. Meänkielitalare har även en egen flagga som kallas för meänflaku, ”vår flagga”, och tornedalingarnas dag firas den 15 juli.

Romer

Romer härstammar från norra Indien och tros ha anlänt till Europa någon gång på 1200-talet. Deras väg har alltsedan dess kantats av diskriminering, förföljelse, förslavning och folkmord. Sveriges behandling av romer skiljer sig inte nämnvärt från andra länder på den punkten; tvärtom utgör romer en minoritet som ända in på 1970-talet utsattes för ett av de grövsta tänkbara stats sanktionerade övergreppen i en förmodad rättsstat – nämligen tvångssterilisering.

De första romerna anlände till Sverige på 1500-talet men många förvisades på 1600-talet från den västra sidan av kungariket till den östra bort mot den ryska gränsen. Framåt slutet av 1600-talet tilläts romer stanna under förutsättningen att de lät döpa sig. Redan 1748 kom dock en ny lag som förbjöd romsk invandring, samtidigt som de som redan levde här skulle tvingas bli bofasta. 1914 blev det återigen förbjudet för nya romer att komma till Sverige. För dem som redan bodde här hade tvång om fast bostad istället bytts ut till motsvarande förbud. Genom att förbjuda romer att stanna mer än en kort tid i en kommun såg Sverige till att hålla svenska romer utanför samhället. Det var omöjligt för romer att ta fasta jobb och att gå i svensk skola.

Foto: Ur *Tala! Det är så mörkt* (Suzanne Osten, 1993)

Nazisterna styrde Tyskland mellan 1933 och 1945. Deras folk mord och förföljelser kom att drabba romer hårt: mellan 200 000 och 500 000 romer (alltså uppemot en fjärdedel av hela det romska folket) mördades i koncentrationsläger. Även om Sverige officiellt förhöll sig neutralt till den tyska nazistregimen infördes en svensk steriliseringslag under perioden, präglad av rasbiologiska föreställningar. Mellan 1934 och 1976 steriliserades i Sverige 63 000 personer – uppskattningsvis hälften under tvång. En särskilt utsatt grupp var det romska resandefolket.

Det var inte förrän på 1950-talet som röster höjdes för romers mänskliga rättigheter och som en rad avgörande förändringar skedde i den svenska politiken. Genom den fria nordiska arbetsmarknadens införande kunde även romer från och med 1954 röra sig fritt över de nordiska gränserna. 1959 fick romska barn för första gången gå i svensk skola. Det var även först nu som vuxna romer fick rösträtt. Men romers mänskliga rättigheter kom med ett pris, eftersom syftet med inkluderingen var att assimilera romer, alltså att radera romernas kultur. Samtidigt som försvenskningpolitiken släpptes på andra håll intensifierades den alltså för romerna.

Inte förrän år 2000, när romerna erkändes som nationell minoritet, erkändes deras rätt att både vara romer att vara en del av Sverige. I praktiken har dock den strukturella diskrimineringen av romer fortsatt. Så sent som 2013 avslöjade DN att Skånepolisen fört ett slags rasregister över ostraffade romer, däribland barn.

Romernas nationaldag infaller den 8 april varje år. Den romska flaggan, som godkändes 1971, har precis som den indiska flaggan ett hjul i mitten. Det symboliserar både romernas historiska koppling till Indien och deras vandringstradition. Nationalhymnen "Gelem Gelem" betyder just "Jag har vandrat". Den romska kulturen är alltså starkt präglad av de historiska vandringarna mellan och inom länder. Men det är viktigt att komma ihåg att denna tradition till stor del bottnar i att romer ofta förvägrats få stanna på en och samma plats. Detta har genererat djupt rotade stereotyper om romer som kringresande folk. I själva verket är de allra flesta romer idag bofasta.

Romska eller romani chib är ett indoeuropeiskt språk som är nära besläktat med hindi och urdu. Språket innefattar en rad dialekter och varieteter (däribland kale, lovari, svensk romani eller resanderomska och kaldaras). På romernas vandringar från Indien till Europa har låneord från bland annat turkiska, grekiska och östeuropeiska språk införlivats. Samtidigt har romani haft en stark inverkan på majoritetsspråken, så även i Sverige. Ett av svenskans vanligaste ord – tjej – kommer från romani. Även slanguttryck som jycke och vischan är hämtade från romani chib. Enligt lingvisten Mikael Parkvall är antalet romanitalare särskilt svårt att uppskatta i Sverige. Olika undersökningar har visat att det bor allt mellan 20 000 och 120 000 romer i Sverige och många är modersmålstalare, men en del dialekter, som kale- och resanderomska, är hotade.

Foto: Ur *Elina – som om jag inte fanns* (Klaus Härö, 2003)

Judar

Judar är en minoritet med rötter i Mellanöstern, som de senaste tvåtusen åren har levt spridda över hela världen. I Europa har judar levt sedan antiken. Judars historia har pendlat mellan perioder av acceptans och perioder av diskriminering, förföljelse och folkmord. Svenska judars historia har gått från lagfästa former av diskriminering till jämställt medborgarskap. Samtidigt har antisemitismen – alltså fördomar om och fientlighet mot judar – haft en stark närvaro i delar av svenska samhället åtminstone sedan medeltiden och fortsätter att påverka judiskt liv än idag.

Judar är ett folk vars religion är judendomen. Judisk tillhörighet bygger alltså både på etnicitet och religion. Enligt religiös tradition är den som är född av judisk mor eller har konverterat till judendomen jude. Eftersom judendomen inte missionerar är konversioner krävande processer, men eftersom judar är ett folk går det att vara jude utan att praktisera de religiösa traditionerna.

De första judarna kom till Sverige på 1600-talet, men redan 1685 förbjöds judar att praktisera sin religion i landet. 1774 blev tyskfödde Aaron Isaac den första juden som fick stanna i Sverige utan att tvingas konvertera till kristendomen. Samtidigt fick judar bilda sin första församling i Stockholm. 1782 infördes en lag som förbjöd judar att bo i andra svenska städer än Stockholm, Göteborg och Norrköping. Sverige ställde dessutom ekonomiska krav som gjorde det omöjligt för alla utom de mest förmögna judarna att stanna. De få som hade råd skulle under lång tid ha en rad diskriminerande lagar att förhålla sig till, med starkt reglerade möjligheter till

försörjning och starkt begränsad rörelsefrihet. Lagen behandlade judar som en främlingskoloni snarare än en svensk minoritet och fram till 1838 var det enligt svensk lag förbjudet för judar att gifta sig med icke-judar. Först 1849 fick svenska judar tillåtelse att vittna i domstol, från och med 1854 fick judar bo överallt i landet, och 1870 kan de anses ha blivit jämställda medborgare enligt lag.

Sedan slutet av 1800-talet har judisk invandring till Sverige ofta varit en direkt konsekvens av förföljelser i närliggande länder, inte minst sekelskiftets Tsarrysland och det av Nazityskland ockuperade Europa. Under andra världskriget begick nazisterna det historiskt grövsta övergreppet på judar som folk, Förintelsen, ett långtgående försök att utrota världens alla judar, med sex miljoner mördade judar som resultat. Sveriges roll under denna tid är omdebatterad.

Det var på Sveriges och Schweiz oberoende begäran som nazisterna 1938 införde särskilda ”J-pass” som gjorde det lättare för gränspoliserna att identifiera och avvisa judiska flyktingar. 1943 bidrog dock Sverige till att nästan hela Danmarks judiska minoritet undkom Förintelsen. 10 000 ytterligare judar togs emot i slutet av kriget. Den senaste vågen av flyktingar kom till följd av den antisemitiska kampanj som polska kommunistregimen genomdrev 1967–68 och som tvingade polska judar i landsflykt. Nyare grupper inkluderar de judar som kom till Sverige från Sovjet/Ryssland på 1980- och 1990-talet. Idag finns uppskattningsvis 25 000 judar i Sverige.

Foto: Ur *Kid Svensk* (Nanna Huolman, 2007)

Jiddisch uppstod för ungefär tusen år sedan när judars egna språk, hebreiska och arameiska, mötte tyska. Det räknas idag till de germanska språken. Med tiden kom språket att införliva ord från platserna som judar bodde på, däribland polska och ryska. Jiddisch skrivs med hebreiska bokstäver och läses från höger till vänster. I Sverige talade judar jiddisch redan på Aaron Isaacs tid (han skrev sina memoarer på västjiddisch). Men invandrade judars snabba assimilering har gjort att jiddisch ofta försvunnit från en generation till en annan. Mikael Parkvall uppskattar att det finns upp till 1 500 jiddischtalare i Sverige. Enligt Jiddischförbundet är de ungefär dubbelt så många. Oavsett vilket är språket starkt hotat. Fram till Förintelsen var jiddisch världens tredje största germanska språk med mellan 11 och 13 miljoner jiddischtalande. Cirka fem miljoner av dem mördades, och de flesta överlevande övergav språket. Många judar upplever idag jiddisch som sina förfäders utplånade språk, men det finns även de som strävar efter att återuppliva det. Riksdagen motiverar jiddisch som svensk-judiskt minoritetsspråk utifrån att språkets drastiska minskning skett på onaturlig väg och att det därför är viktigt att motverka att språket dör ut helt. Det är dock värt att nämna att det bara är ett av de språk som judar har talat beroende på var de bott – andra språk är ladino, klassisk och modern hebreiska, arameiska, och arabiska dialekter.

Minoritet idag: gymnasie- ungdomar berättar

2018 publicerade Universitets- och högskolerådet en rapport om hur gymnasieungdomar med minoritetsbakgrund ser på möjligheten att gå vidare till högskolestudier. Bland frågorna ingick hur erfarenheter från

skolorna har påverkat elevernas syn på att vara öppna med sin bakgrund. Studien visar att det inom alla fem grupper finns en känsla av att det inte är helt oproblematiskt, men att anledningarna skiljer sig avsevärt dem mellan. För de tornedalska ungdomarna är det främst andras okunskap kring gruppens själva existens som upplevs som problematisk. Ingen av ungdomarna beskriver upplevelser av ren diskriminering på grund av att de är tornedalingar. Även sverigefinska ungdomar upplever sin identitet som i stort sett oladdad i Sverige idag, även om de samtidigt vittnar om att fördomar om sverigefinnar fortfarande är vanligt förekommande.

De samiska ungdomarna vittnar dock om diskriminering och grova kränkningar, något som bekräftas av en DO-rapport (Pikkarainen och Brodin 2008) som visade att samer i delar av landet undviker att klä sig traditionellt eller tala samiska offentligt på grund av rädsla för våld. Svaren bland romska och judiska ungdomar är lika oroväckande. Som Skånepolisens olagliga romregister bekräftar finns än idag tveklösa exempel på strukturell diskriminering av romer. Detta bekräftas inte bara av forskning utan av ungdomarnas egna berättelser. Flera vittnar om grova kränkningar under skolorna från såväl lärare som andra elever. Även judiska barn får tidigt lära sig riskerna med att öppet visa sin identitet. Många har egna erfarenheter av hat, hot och våld från antisemitiska individer och grupper. Risken för attentat mot judiska mål har gjort att dessa ofta är bevakade, inte sällan av beväpnade vakter. Hotbilden gör att få judar vågar bära judiska symboler synligt.

Erkännandet av samer, sverigefinnar, tornedalingar, romer och judar som nationella minoriteter är ett viktigt steg mot upprättelse för århundraden av svensk kolonialism och diskriminerande minoritetspolitiska

strategier – tvångskristnande, segregation, rasbiologiska undersökningar, förbud mot att tala modersmål, tvångsteriliseringar och annat som resulterat i att minoriteterna på en och samma gång har hållits utanför det svenska samhället, fråntagits sina egna kulturer och språk, och förvägrats sina grundläggande mänskliga rättigheter. Vad den nya minoritetspolitiken gör gällande är tvärtom att det går utmärkt att vara minoritetssvensk – att tillhöra en minoritet och samtidigt vara en del av svenska samhället. Historiska sår tenderar dock att ligga djupt och kan lätt rivs upp av nya erfarenheter av fördomar och diskriminering.

Nationell minoritet – ett samlingsbegrepp för en mångfald av människoöden

Det finns troligtvis större skillnader än likheter mellan de nationella minoriteterna, och det finns även stora skillnader bland individer inom respektive grupp. Det är därför viktigt att komma ihåg att ”nationell minoritet” är ett samlingsbegrepp vars syfte är att skydda, bevara och bejaka en samling kulturella uttryck, identiteter och språk som Sverige historiskt har exkluderat eller försökt att assimilera – bland annat med följderna att en del av minoritetsspråken idag riskerar att dö ut. Att det finns skillnader gör det viktigt att inkludera alla fem minoriteter i undervisningen.

Urval av filmer och handledningar

[Kid Svensk](#) (Nanna Huolman, 2007).

Minoritet: sverigefinnar

Dramakomedi om 12-årig Kid som brottas med sin sverigefinska bakgrund när hon reser med sin mamma från Sverige till Finland.

[Kådisbellan](#) (Åke Sandgren, 1993). Minoritet: judar.

Självbiografisk dramakomedi om en judisk pojkes tuffa uppväxt i 1920-talets Stockholm.

[Sameblod](#) (Amanda Kernell, 2017).

Minoritet: samer.

Drama om samiska Elle Marja som växer upp i rasbiologins tidevarv i 1930-talets Sverige.

[Tala! Det är så mörkt](#) (Suzanne Osten, 1993)

Minoritet: judar.

Drama om mötet mellan en judisk läkare och en ung nynazist i 1990-talets Sverige.

[Taikon](#) (Gellert Tamas och Lawen Mohtadi, 2015)

Minoritet: romer.

Dokumentär om författaren och romska medborgarrättskämpen Katarina Taikon.

[Turpa kiinni minun haters](#) (Jon Blåhed, 2019)

Minoritet: tornedalingar.

Kortfilm om 22-åriga Maja som återvänder till Tornedalen efter ett dödsfall i familjen.

[Elina – som om jag inte fanns](#) (Klaus Härö, 2003).

Minoritet: tornedalingar.

Drama om nioåriga Elina som gör uppror mot förtrycket av tornedalska skolbarn i 1950-talets Norrbotten.

Det finns också andra filmer där nationella minoriteter spelar stor roll. De som har filmhandledning finns att ta del av på [Filminstitutets webbplats](#) under tema Nationella minoriteter. Filmerna boka via deras respektive distributörer alternativt via din lokala mediecentral. Kontaktinfo finns i respektive filmhandledning.

KÄLLOR/TIPS PÅ FÖRDJUPNING

"95 procent av svenskarna kan inte lista de nationella minoritetsspråken", [SR.se](#), 19 mars 2018

Gustafsson, Anna och Britt-Inger Tuorda, "Identitetsstärkande aktiviteter: Ett försök att stärka identiteten hos ungdomar med minoritetstillhörighet samt att öka förståelsen för det mångkulturella". Luleå Tekniska Universitet, 2003.

Läroplan (Lgr11) för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet.

Läroplan (Gy11) för gymnasieskolan.

Marcus, Alan S. och Thomas H. Levine. "Exploring the Past with Feature Film" i Marcus, Alan S. (red). *Celluloid Blackboard: Teaching History with Film*. Greenwich, CT: IAP-Information Age Publishing, 2007.

Nationella minoriteter i Sverige. Proposition 1998/99:143.

Pikkarainen, Heidi och Björn Brodin. Diskriminering av samer – samers rättigheter ur ett diskrimineringsperspektiv. Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO), 2008.

Seixas, Peter. "Popular Film and Young People's Understanding of the History of Native-White Relations" i Marcus, Alan S. (red). *Celluloid Blackboard: Teaching History with Film*. Greenwich, CT: IAP-Information Age Publishing, 2007.

Sjögren, Pia. "Hur många samer finns det egentligen?" [Samer.se](#), 22 januari 2013

Sveriges nationella minoritetsspråk och svenskt teckenspråk: Ett läromedel från Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen. Stockholm: Institutet för språk och folkminnen, 2019.

Vad kan svenska högskolan göra för ungdomar från Sveriges nationella minoriteter: Intervjuer med judiska, romska, samiska, sverigefinska och tornedalska gymnasieungdomar om högskolestudier, Universitets- och högskolerådet, 2018.

Virdi Kroik, Åsa. "Samerna och religionen", [Samer.se](#)

REDAKTION

Text: Jonathan Rozenkrantz
Redaktör: Anna Håkansson
Svenska Filminstitutet, 2020

Huvudredaktör för Filmpedagogiskt paket för undervisning om de nationella minoriteterna:
Jonathan Rozenkrantz

Projektledare: Josefine Alm/
Fatima Khayari
Projektledare nationella minoriteter:
Malin Nygren
Mer om Filminstitutets arbete kring nationella minoriteter:
filminstitutet.se/nationella-minoriteter

KONTAKT

filmiskolan@filminstitutet.se
filminstitutet.se/filmpedagogik

Observera
Filminstitutet kan inte garantera att filmerna finns i distribution sedan de har slutat visas på ordinarie biografreptoar.

Här kan ni lära er mer om hur en hittar och bokar film för visningar i lärande sammanhang:
filminstitutet.se/skolbio